

ПРОБЛЕМИ МАЛОГО БІЗНЕСУ В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті визначені чинники, які впливають на розвиток малого бізнесу в Україні. розглядаються стратегічні напрями реформування спрощеної системи оподаткування. Пропонуються шляхи державної підтримки малого бізнесу в період фінансово-економічної кризи.

In the article certain factors which affect development of small business in Ukraine are examined strategic directions of reformation of the simplified system of taxation. The ways of state support of small business in a period financially and economic crisis are offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах розвитку економіки внаслідок економічної та політичної нестабільності підприємства малого бізнесу не здатні адекватно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовищ, внаслідок чого потрапляють у кризові ситуації. Світова фінансова-економічна криза має негативні наслідки і призводить до масової неплатоспроможності малих підприємств. Виходячи з цього, актуальним питанням є визначення концептуальних засад формування відповідного організаційно-економічного механізму підтримки малого бізнесу.

Роль і значення малого підприємництва в Україні обговорюється на різних рівнях більше 10 років. Малий бізнес привабливий тим, що не потребує великого стартового капіталу для організації власної справи, швидко реагує на зміну ринкової кон'юнктури. Він мобільний, відкритий для впровадження інвестиційних та інноваційних проектів, створює конкурентне середовище. За рахунок мобільності, гнучкості інноваційного підходу малі підприємства здатні швидко пристосуватися до змін споживчого попиту, знайти свою ринкову нішу, оперативно здійснити виробництво нової продукції малими партіями.

Саме цим визначається істотне значення малого бізнесу у сучасному суспільстві, пояснюється ретельно продумана його державна підтримка на Заході. В Україні малий бізнес розвивається в складних умовах перехідної економіки і стикається з безліччю проблем. Малі підприємства створюються, мають певну підтримку, але конкурентоспроможного підприємницького типу господарювання в малому бізнесі ще не створено.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання концептуального розвитку малого та середнього бізнесу було і залишається предметом уваги багатьох вітчизняних учених і дослідників. Сьогодні ці процеси активно досліджуються такими вченими, як А. Амошою, З. Варналієм, Л. Воротиною, М. Чумаченком. Предметом удосконалення податкової системи, зокрема спрощеної системи оподаткування малих підприємств присвячені наукові праці А. Роговця, В. Мельника, А. Крисоватого.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для того, щоб малий бізнес зайняв, як в інших розвинених країнах світу, належне місце, необхідно створити в Україні якісні умови для бізнес-розвитку, розробити реальні і дієві механізми фінансово-кредитної підтримки. Політика формування фінансових ресурсів повинна включати наступні елементи: визначення загальної потреби у фінансових ресурсах; розрахунок податкового навантаження на фінансові ресурси; виявлення можливостей зниження податкового навантаження для фінансових ресурсів; максимізація обсягу залучення зовнішніх джерел фінансування (кредитів). Все зазначене зумовлює високу актуальність активізації в Україні розвитку і чисельності інноваційно-активних виробничих та науково-виробничих підприємств малого та середнього бізнесу [1, с.44-55].

Мета статті. Постановка завдання полягає у дослідженні основних проблем з якими стикається малий бізнес в період фінансово-економічної кризи, аналізі стану справ по

створенню в Україні якісних умов для бізнес-розвитку. У статті надається характеристика існуючої спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на позитивні зрушення, які відбулися в результаті впровадження прийнятих останні роки рішень щодо створення сприятливого клімату функціонування сфери малого бізнесу, основні перешкоди для його розвитку залишаються нині. Негативно впливають на розвиток малого бізнесу такі стримуючі чинники, як загальний спад вітчизняного товарного виробництва, зростання цін, високий рівень інфляцій, низький рівень платоспроможності населення, корупції. На сучасному етапі розвитку малого підприємництва в Україні хоч і спостерігається стійка тенденція росту, але відносні та абсолютні показники залишаються на низькому рівні. До малого та середнього бізнесу зараховують більш ніж 90% підприємств і компаній, зареєстрованих в Україні, але реальний внесок цих підприємств за експертними даними у 2007р. у валовому внутрішньому продукті (ВВП) не перевищував 11%. За даними Держкомстату України доходи малих підприємств становили лише 5,5% усіх доходів вітчизняної економіки. У Європі цей показник вищий у рази: у Данії, наприклад, суб'єкти малого бізнесу створюють щороку 80% національного продукту, в Італії – 60%, а середній внесок таких підприємств у ВНП у всій Західній Європі – 63-67%. Відстає Україна і за кількістю компаній – представників сектору малого і середнього бізнесу. У 2007р. на 1000 осіб населення України припадало 11 малих і середніх підприємств, у країнах Центральної та Східної Європи – 34 підприємства.

Після декількох років реформ в Україні малий бізнес став самостійною ланкою національного господарства. Статистичні дані за 1998 – 2007 рр. свідчать, що в розвитку сектору малого бізнесу в Україні відбувся перехід до нового стану. Період стрімкого розвитку малого підприємництва, який спостерігався до 2000 р. закінчився, і якщо в 1999р. темп приросту кількості малих підприємств різної форми власності складав 46,6%, то вже у 2007 р. його рівень становив всього 4%. Це результат економічної та політичної нестабільності, а також відсутності реальних стимулів для розвитку малого підприємництва.

На основі даних, наведених у таблиці 1, можна стверджувати, що найбільш привабливими сферами вкладення капіталів залишається гуртово-роздрібна торгівля.

Таблиця 1

Показники розвитку малих підприємств в Україні за основними видами економічної діяльності за 1998 – 2007 рр.

% до загальної кількості [2]

Основні види економічної діяльності	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське госп-во, мисливство та лісове госп-во	2,0	2,3	3,6	4,4	4,6	4,9	5,2	5,1	5,1	5,0
Промисловість	15,1	15,3	15,8	16,1	16,1	15,8	15,4	15,2	14,4	14,1
Будівництво	8,6	8,2	8,4	8,5	8,5	8,8	9,3	9,7	10,2	10,6
Гуртова і роздрібна торгівля	51,9	50,8	46,4	42,9	40,2	37,2	35,0	34,4	33,5	33,1
Готелі та ресторани	3,4	3,4	3,5	3,4	3,0	3,4	3,4	3,3	3,3	3,2
Транспорт	3,1	3,4	3,9	4,2	4,5	4,7	4,8	4,8	4,9	5,4
Операції з нерухомістю, здавання у найм	9,9	10,6	12,1	13,7	15,6	16,2	17,6	20,1	21,7	22,1
Колективні громадські та особисті послуги	3,7	3,7	3,4	3,6	3,8	3,6	3,6	3,6	3,3	3,2
Інші види діяльності	2,3	2,3	2,9	3,2	3,7	2,1	2,2	3,7	3,6	3,3

Організація торговельно-посередницьких підприємств приваблює порівняно простою та можливістю швидкого накопичення капіталу. Значне уповільнення темпів росту малого бізнесу у сфері торгівлі та посередницьких послуг у 2002-2007рр. пов'язано з наближенням їх кількості до оптимальної. Ця економічна ніша наповнилась скоріше за інші та, окрім того, з'явилися більш перспективні та привабливі напрямки капіталовкладень. Найбільш стрімкий ріст кількості малих підприємств в період 1998 – 2007 рр. відбувався в таких сферах: транспорт (на 74,2%), будівництво (на 23,3%), операції з нерухомістю (на 223,2%), сільське господарство (на 250%, в основному за рахунок фермерських господарств.

Щодо дохідності малих підприємств то за 2007р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування виявився від'ємним і становив -1846,0 млн. грн. Прибутковими виявились підприємства, працюючі в сільськогосподарській галузі, фінансовій сфері, сфері освіти. Інші галузі народного господарства виявились збитковими (таблиця 2) [2]. Дані наведено без бюджетних установ.

Таблиця 2

Фінансові результати малих підприємств України за 2007 рік

(млн. грн.)

	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Всього	- 1846,9	66,4	1280,2	33,6	14687,1
у тому числі госп-во, мисливство та лісове госп-во	245,0	70,4	995,9	29,666	750,9
промисловість	- 587,0	66,3	1066,9	33,7	1653,9
будівництво	- 1162,4	67,0	899,9	33,0	2062,3
торгівля; ремонт автомобіля, побутових виробів та предметів особистого вжитку	- 1071,3	69,3	2279,0	30,7	3350,3
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	- 37,2	67,9	131,5	32,1	168,7
оптова торгівля посередництво в оптовій торгівлі	- 842,6	67,7	1944,9	32,3	2787,5
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів	- 191,5	74,7	2020,6	25,3	394,1
діяльність готелів та ресторанів	-135,4	65,8	122,7	34,2	258,1
діяльність транспорту та зв'язку	- 339,5	64,4	366,6	35,6	706,1
фінансова діяльність	2646,3	64,6	3156,1	35,4	509,8
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	- 1209,0	61,7	3680,7	38,3	4889,7

та надання послуг підприємцям					
освіта	126	74,4	42,8	25,6	30,2
охорона здоров'я та надання соцдопомоги	- 67,9	69,4	47,7	30,6	115,1
надання комунальних та індивід. послуг; діяльність у сфері культури та спорту	- 172,8	65,5	172,7	34,5	345,5

Вітчизняні науковці низьку прибутковість пов'язують з надмірною багатопрофільністю малих підприємств. З цих позицій вони не витримують конкуренції, характеризуються меншою стабільністю, оскільки диверсифікація вимагає високої маневреності у використанні фінансових ресурсів.

Серед чинників, які впливають на високий рівень збитковості малих підприємств, необхідно назвати:

- низький рівень технічної озброєності;
- низький управлінський рівень;
- відсутність систем самоорганізації та певної інформації про стан і кон'юктуру ринку;
- прагнення до максимальної самостійності, в той час як більшість зарубіжних малих підприємств працює в умовах субпідряду.

Оподаткування малого бізнесу – делікатна справа, непродумане поводження з якою може вивести на вулиці і під Верховну Раду тисячі підприємців, як це було нещодавно у випадку спроби замінити ринковий збір ринковим оброком. Кожен, хто спробує поставити під сумнів існуючу систему, ризикує бути зарахованим щонайменше у вороги народу. Всі спроби реформувати спрощену систему відразу зустрічають відмінно організований опір. Платники єдиного податку готові опротестувати будь-який законопроект, який хоч у чомусь робить замах на зону їх податкової недоступності.

У липні 2008 року минуло десять років із дня запровадження Указом Президента України спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва [3].

Простота та прозорість правил оподаткування, процедур обліку та контролю, їхня доступність для людей без фахових знань у бухгалтерії дали змогу багатьом українцям відчути можливості особистої економічної незалежності та досягти певного рівня самозабезпечення. На перших порах спрощена система оподаткування, безумовно, була прогресивною, дозволила витягнути з тіні малий бізнес, цивілізувала деякою мірою відносини між дрібними підприємцями і податковою службою.

Слід відзначити, що з кожним роком спостерігається тенденція до зростання основних показників діяльності суб'єктів спрощеної системи оподаткування, що позитивно позначається на динаміці надходжень до бюджету. Так, у 2008р. платники єдиного податку поповнили бюджет на 2 млрд. 140 млн. гривень: 286 млн. грн. надійшло від фіксованого податку і 1 млрд. 854 млн. грн. – від єдиного податку [2].

Сьогодні понад 40% від загальної кількості суб'єктів малого підприємництва обрали спрощену систему. З 1999 до 2007 року кількість платників єдиного податку збільшилась майже в 12 разів, а надходження до бюджету від його сплати зросли в 14 разів. Суб'єкти підприємництва-спрощенці забезпечують роботою 1,5 млн. громадян, за спрощеною системою нині працює понад 2,7 млн. фірм.

Проте, за час існування цієї системи оподаткування в Україні відбулися значні зміни в законодавстві та економіці. Верховна Рада прийняла низку законів, норми яких внесли суттєві зміни в порядок сплати спрощенцями внесків на загальнообов'язкове пенсійне страхування, створили проблему подвійного оподаткування та відчутне фінансове

навантаження, особливо на фізичних осіб-підприємців. Тим часом, норми Указу Президента від 1998 року не змінювалися. Зокрема, протягом десяти років граничний обсяг доходу від реалізації продукції та розміри ставок єдиного податку не змінювалися, незважаючи на те що в економіці країни постійно відбувається зростання таких показників, як індекс інфляції, мінімальна заробітна плата, споживчі ціни тощо.

Так, середній рівень індексу інфляції за період з січня 1998 до січня 2008 року сягнув 112,95%. У 1998 році мінімальна заробітна плата була на рівні 45 грн. На початок 2008 року вона становить 515 грн, тобто збільшилась в 11,4 рази. Законодавством України передбачено й подальше зростання мінімальної заробітної плати.

Отже, встановлений у 1998 році Указом Президента України граничний обсяг виручки від реалізації та розміри ставок єдиного податку на сьогодні є економічно не виправданими.

Безумовно, неприпустимим є те, що спрощена система оподаткування, яка мала на меті підтримку самозайнятого населення та підприємців-початківців, використовується великим та середнім бізнесом для зменшення своїх податкових зобов'язань.

Але не варто забувати про те, що в основі зловживань спрощеною системою оподаткування лежить складність та обтяжливість загальної системи. Це спонукає окремих суб'єктів господарювання шукати шляхи зменшення сум податкових зобов'язань. Високе фінансове навантаження на підприємців (податки, соціальні й пенсійні внески, збори тощо) призводить до низьких темпів зростання їхньої діяльності, тінізації економічних процесів, зниження конкурентоспроможності як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках. Нарікати слід в першу чергу не на „мінімізаторів”, а на громіздку та фіскально-орієнтовану систему оподаткування. Тому викликає занепокоєння деяких органів виконавчої влади щодо ліквідації спрощеної системи оподаткування або застосування її лише до самозайнятих осіб (без найманих працівників). Такий підхід був би доречним лише для окремих видів діяльності для запобігання мінімізації чи ухиленню від сплати податків. І при цьому не слід забувати, що при застосуванні загальної системи оподаткування подібні схеми уникнення оподаткування можуть виникнути ще з більшою вірогідністю і в набагато більших масштабах.

На основі аналізу практики застосування спрощеної системи оподаткування Держкомпідприємництво розробило стратегічні напрями її реформування, виходячи з наступних принципів [4]:

- збереження позитивного досвіду спрощеного оподаткування;
- запобігання зловживанням спрощеною системою оподаткування з метою мінімізації сплати податків великим бізнесом;
- виведення з єдиного податку деяких видів діяльності, які є високорентабельними або доходи від яких є пасивними.

На сьогодні спрощена система оподаткування не застосовується до виробників імпортерів та експортерів підакцизних товарів та торгівців ними, виробників паливно-мастильних матеріалів, представників грального бізнесу, підприємців, зайнятих у сфері обміну валют тощо.

Варто також обмежити застосування єдиного податку й для суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються наданням в оренду земельних ділянок, житлових та нежитлових приміщень або їх частин, загальна площа яких перевищує 150 кв. метрів, видобутком та реалізацією корисних копалин (крім корисних копалин місцевого значення), фінансовими послугами, послугами в сфері страхування, аудиторською та рекламною діяльністю, оптовим продажем, у тому числі через мережу Інтернет, перепродажем антикваріату, проведенням торгів та аукціонів тощо.

Недоцільно застосувати спрощену систему й до суб'єктів господарювання, які працюють виключно за кордоном. При цьому слід зберегти діючі норми щодо зовнішньоекономічних операцій (ввезення продукції або її вивезення з митної території України), коли незалежно від обраного способу оподаткування всі суб'єкти господарювання

сплачують податки й обов'язкові платежі на загальних умовах.

Запровадження обов'язкового обліку доходів та витрат підприємців та автоматичне визначення базою оподаткування доходу, а не обсягу виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) уможливить ухилення від сплати податків.

Актуальним є встановлення відповідальності суб'єктів-спрошенців у разі перевищення ними визначеного граничного обсягу доходу шляхом запровадження відсоткових ставок для оподаткування суми такого перевищення. Ця норма повинна стосуватися як фізичних, так і юридичних осіб.

Динаміка інфляційних процесів у національній економіці та зростання доходів найманих працівників актуалізують питання перегляду показників граничного обсягу від реалізації продукції (доходу) та розміри ставок єдиного податку.

Так граничний обсяг виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) варто збільшити для фізичних осіб з 500 тис. до 1 млн грн, а для юридичних – з 1 до 3 млн грн.

Розміри ставок єдиного податку для фізичних осіб доцільно встановити в межах від 60 до 300 грн. А для юридичних осіб, у зв'язку зі збільшенням навантаження в частині сплати пенсійних та страхових платежів, зменшити існуючий розмір ставок до 3 та 5%.

Для фізичних осіб також логічно було б передбачити, що в разі перевищення обсягу доходу в розмірі 300 тис. грн, підприємець має сплачувати один відсоток із суми перевищення. Це дозволить встановити соціальну справедливість у частині сплати податків.

Для уникнення спекуляцій навколо спрощеної системи оподаткування та вирішення проблемних питань Держкомпідприємництво вважає за необхідне прийняти найближчим часом закон про спрощену систему оподаткування.

У подальшому цей документ повинен стати окремою главою Податкового кодексу України.

Прем'єр-міністр України Ю.Тимошенко і віце-президент Єврокомісії Гунтер Ферхойген 16.02.2009р. підписали Декларацію про встановлення співробітництва між урядом і Єврокомісією щодо політики у сфері розвитку малих та середніх підприємств. Декларація стала практичним втіленням реалізації Європейської хартії малих та середніх підприємств, до якої Україна долучилась у літку минулого року [5, с.1].

Підписання декларації – початок реального обміну досвідом для підтримки малого та середнього бізнесу. Тож найближчим часом планується налагодити практичну роботу між структурами ЄС і Держкомітетом з питань регуляторної політики та підприємництва для чіткої реалізації підписаних угод. Це дасть змогу скоординувати зусилля України і перейти на нову якість у співпраці. Ю.Тимошенко зазначила, що малому і середньому бізнесу під час кризи надзвичайно важко, оскільки останнім часом ускладнився діалог з банками, які значно підвищили відсоткові ставки за кредитами. Крім того, через девальвацію гривні підприємства не можуть повертати кредити, взяті в іноземній валюті. Підписання меморандуму сприятиме підтримці таких підприємств.

Уряд визначив основні напрямки підтримки:

- істотно зменшити регуляторні навантаження на малий та середній бізнес;
- тісніше співпрацювати з асоціаціями підприємців на базі Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України;
- підтримання ініціативи введення на час кризи мораторію щодо підвищення податків як на зальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Висновки і перспективи подальших розробок. Основна увага державної політики має зосереджуватися на створенні умов для самостійної підприємницької діяльності вільної робочої сили. Це можливо виключно шляхом лібералізації процедур ведення господарської діяльності – скорочення обов'язкових процедур податкового та бухгалтерського обліку, спрощення правил ліцензування, сертифікації та інших норм технічного регулювання, а також процедур перевірок їх дотримання [6]. Очевидно, що для успішного подолання економічної кризи держава має розробити другий пакет антикризових заходів, який повинен містити чітку мету, принципи та методи втручання в економіку. Суто в функціональному

плані цей пакет має складатися з двох частин:

- ідеологія дій держави (принципи, пріоритети та правила надання державної допомоги);
- конкретні законодавчі акти (термінові заходи та стратегічні кроки).

До термінових заходів належать:

- полегшення доступу до фінансових ресурсів шляхом зменшення облікової ставки НБУ, стабілізації курсу гривні, удосконалення та поширення державних механізмів гарантування кредитів малого підприємництва. Створення умов для реструктуризації боргових зобов'язань комерційними банками, зокрема шляхом погашення іпотечних кредитів без штрафних санкцій;
- зменшення адміністративних бар'єрів для ведення бізнесу через запровадження мораторію на всі види контрольних перевірок, декларативний принцип видачі дозволів та інші заходи дерегулювання підприємницької діяльності. Термінове ухвалення законів "Про внесення змін до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності", "Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування дозвільних процедур", "Про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких законодавчих актів України";
- зменшення податкового навантаження шляхом введення єдиного соціального внеску в розмірі не більше 25% від ФОП, спрощеного механізму повернення ПДВ;
- зменшення ставок оренди державного та комунального майна до 2 – 6% його оціночної вартості в залежності від виду діяльності орендаря. З урахуванням зменшення вартості нерухомості в Україні, провести переоцінку державного та комунального майна;
- негайне прийняття законів, які регулюють повноваження, організацію та порядок діяльності органів виконавчої влади, а саме: закону про державну службу, закону про нормативно-правові акти та закону про адміністративну процедуру;
- покращення та забезпечення нового рівня якісного стану розвитку малого підприємництва, яке передбачає збільшення експортної спроможності малого бізнесу;
- розгортання в Україні механізму надання для малого бізнесу достатнього доступу до пільгового інвестиційного кредитування за рахунок державних фінансів.
- Місцеві органи самоврядування повинні забезпечувати вагому підтримку підприємництва на відповідних територіях. Формування малого бізнесу має бути в центрі уваги місцевої влади, оскільки зростання кількості робочих місць, підвищення за рахунок цього доходів населення – це значною мірою результат її діяльності.

У стратегічній перспективі залишаються актуальними кроки, передбачені у "Посланні від бізнесу до державної влади України", що було підготовлено Радою підприємців України при Кабінеті Міністрів України ще в травні 2006 року.

Література

1. Бороною В.М., Іваненко А.П. Інноваційно-орієнтований розвиток малого і середнього бізнесу як джерело сталого розвитку // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 1. – С. 44-55.
2. Офіційний сайт Держкомстату України // Dokument HTML. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Указ Президента від 03.07.1998 № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого бізнесу» // Dokument HTML. – <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Держаного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва // Dokument HTML. – <http://www.dkrp.gov.ua>.
5. Україна – ЄС: досягнення і перспективи // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 28. – С.1.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.01.07 № 28-р «Про затвердження плану заходів з використання у 2007 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні».